

VÍVMÁNY VAGY HAGYOMÁNY A DEMOKRÁCIA?

A demokrácia a politikai hatalom gyakorlásának, a társadalom megszerzésének a legideálisabb, legnormálisabb módja. Ugyan mi lehetne kívánatosabb, mint a hatalomnak a társadalom minden tagja közötti egyenlő elosztása, mint minden egyes polgárnak a hatalomból való egyenlő részesedése? Az Isten képére teremtettség eszméjét, az individualitás elvét kialakító európai kultúrában ugyan hogyan is gondolhatnánk másképp? Amikor az egyes politikai gondolkodók a demokráciát mégis csupán a lehetséges államformák egyikének tekintik, illetve némelyek egyenesen az arisztokratikus, az oligarchikus vagy éppen a zsarnoki berendezkedést részesítik vele szemben előnyben, akkor igazában sosem a demokrácia kívánatosságát, idealitását vonják kétségbe, csupán — akár világosan belátják ezt, akár nem — abban kételkednek, hogy ez az ideális, kívánatos berendezkedés képes lehet-e megállni a maga lábán, vajon minden esetben a kívánt eredményt hozza-e, képes-e tapasztalatuk szerint, az általuk ismert föltételek mellett biztosítani a társadalom békéjét és virágzását.

Dehát mi akadály lehet annak, hogy az európai kultúra sajátosságainak leginkább megfelelő és a különböző politikai gondolkodók által — legalábbis lelkük mélyén — leginkább vágyott társadalmi berendezkedés szabadon érvényesüljön? Mi magyarázza a bevezetéséhez szükséges vagy a kibontakozásához, zavartalan működéséhez nélkülözhetetlen föltételek gyakori hiányát, a demokratikus kísérletek esetről esetre megfigyelhető kudarcát, valamint az egyébként erős és virágzó demokratikus formációk nemkívánatos jelenségeit, árnyoldalait? Véleményünk szerint itt arról van szó, hogy a demokráciát kívánó, időszerűségét fölismerő, bevezethetőségének esélyeit megsejtő politikai gondolkodók és cselekvő politikusok tulajdonképpen az athéni demokrácia óta napjainkig nem igazán ismerik a demokrácia természetét, nem eléggé értik, mely döntések, cselekedetek és azok is meddig, milyen mértékben segítik elő, illetve hátráltatják a demokrácia elvének érvényesülését.

A demokrácia körüli félreértések abból fakadnak, hogy teoretikusai és alapítói a demokráciát valamiféle, pontosabban meg nem határozott, világosabban körül nem írt, permanens és mindent átható felszabadító erőfeszítés eredményének tekintik, hogy a demokráciában egyszerűen az arisztokratikus, oligarchikus vagy despotikus berendezkedés elutasítását látják, s következésképp a "hatalomnak" a "nép" kezébe adását, vagyis az állampolgárok közötti egyenlő mértékű, igazságos elosztását — mint azt egyébként a szó etimológiája is sugallja — olyan, az emberi dolgokat megalapozó kizárólagos célnak állítják be, olyan, már-már vallásos áhítattal fordulnak felé, ami többnyire ugyan alkalmasan szolgálhatja a demokrácia bevezetésének ügyét, sőt szerencsés esetben elősegítheti a demokrácia intézményének tartós fönmaradását, de e jelenség megértését és ismert negatív megnyilvánulásainak, időnként meg-megújuló zavarainak és sajnos sok helyen bekövetkező kudarcainak kiküszöbölését, megelőzését nem teszi lehetővé.

Bár demokráciáról akkor beszélünk, ha a hatalom egyenlően, azaz igazságosan oszlik meg a társadalom tagjai között, a demokrácia létrejötte vagy létre nem jötte, fönmaradása vagy bukása nem pusztán hatalmi kérdés. Nem biztos, hogy sikere, meggyökerezése érdekében mindent megtettünk, ha a hatalom ilyen elosztásáról kellőképpen gondoskodtunk, nem biztos, hogy helyesen jártunk el, ha erőfeszítéseinket a hatalom ilyen elosztására korlátoztuk, ha a hataloméért, egy korábbi szerkezet megváltoztatása és helyébe egy új kialakítása érdekében folyó küzdelemben szívünket-lelkünket teljes mértékben belevittük. Ahhoz, hogy demokrácia legyen, nem föltétlenül elegendő, hogy mindenki a hatalom egyenlő, demokratikus elosztását akarja, a siker csak akkor lesz biztos, és az eredmény tökéletesen kielégítő, ha az emberek azt nem hatalom- vagy esetleg bosszúvágyból, hanem az igazság szeretetétől vezetetten, az igazságosság nevében akarják.

A demokrácia hagyományos, felszabadító koncepciójának alapján állva, a demokráciát a hatalomelosztás egy bizonyos módjával azonosítva is mondhatja persze bárki, hogy őt az igazság vezeti, hogy ő igazságosságot akar, hiszen éppenséggel a hatalom igazságos elosztására törekszik. Az igazság melletti kiállása azonban aligha lehet őszinte, és az igazság azért válik az ő száján végeredményben pusztá szóvá, mert amikor az igazságot a hatalom egyenlő, demokratikus elosztásával azonosítja, az igazság helyére a hatalmat teszi, nem az igazságot tekinti a demokrácia, vagyis az igazságos hatalomelosztás forrásának, hanem a hatalmat, nevezetesen a hatalom egy bizonyos, úgynevezett demokratikus elosztását az igazság megalapozójának. Nem akarjuk kétségbe vonni, hogy a demokráta szívében kivétel nélkül mindig az igazság szeretete is ott lobog, hogy a demokráciáért folytatott társadalmi, politikai küzdelmek csak abban az esetben vezettek akár csak részleges, időleges eredményre is, ha a benne résztvevőket az igazság szeretete motiválta, de ugyan ki mondhatná komolyan, hogy az igazságszeretet fölszításának a hatalom egyenlő elosztása, a demokrácia így értett eszméje volt a forrása? Annál inkább állítható viszont az, hogy ahol a pusztá hatalomvágy, mások hatalmának megirigylése vagy az igazságtalan hatalomgyakorlásból fakadó — végsősoron természetesen jogos — sérelmek motiválták a társadalmi mozgásokat, a politikai cselekvést, ott nem lett demokrácia, hogy az igazság szeretete híján az demokrácia eszméje csorbult, az igazság eszméjének ápolása híján a demokratikus berendezkedés eltorzult.

A demokrácia hagyományos, liberális koncepciójához való ragaszkodás azt sugallhatja nekünk, hogy ha a demokratikus berendezkedésben érvényesülő igazságosságot nem is lehet a hatalom kérdésének szerencsés megoldásával magyarázni, ha tehát az igazság forrását mindenképpen a viszonyokon, a dolgokon és jelenségeken, személyes-individuális megnyilvánulásainkon túl kell keresnünk, a szabadságot, amelyből a legnagyobb mértékben mégiscsak az egyéni kezdeményezéseinket legkevésbé korlátozó demokrácia részesít bennünket, a természethez, az emberi természethez köthetjük. Márpedig ha a demokráciát az ember természetes szabadságvágyából sikerül levezetnünk, akkor viszonyaink demokratizálását továbbra is oly módon föltétlenül célnak tekinthetjük, az iránta való elkötelezettséget olyanféle már-már vallásos áhítattal vállalhatjuk, ahogyan azt a liberalizmus teszi.

Semmiképpen sem akarjuk vitatni a szabadságtörekvésnek a demokráciáért folyó küzdelemben játszott szerepét, sem a szabadságvágynak az emberi természethez tartozását, nincs kétségünk affelől, hogy ahol ember van, ott valamiképpen a szabadságvágy mindig megnyilvánul, ott a demokrácia igénye valamilyen formában jelentkezik. Elfogadhatatlannak és megalapozatlannak csak azt az állítást találjuk, hogy a demokráciát a szabadságvágyra lehet építeni, azt a föltételezést, hogy az elemi erőként lobogó csillapíthatatlan szabadságvágy bármikor is engedi — a polgári józan észre hallgatva — korlátoztatni magát attól az egyébként vitathatatlan fölismeréstől, hogy mégiscsak a hatalom egyenlő elosztása, a demokrácia biztosítja e vágy optimális, ha nem is totális kielégítését. Ahol ez a fölismerés megszületik, ott nem a szabadságvágy, hanem az igazság szeretete mondja ki a végső szót, ez viszont nem vezethető le az emberi természetből, legalábbis abban az esetben bizonyosan nem, ha az emberi természetet úgy értjük, ahogyan azt a liberális gondolkodás érti, ha az embert az érdekeit keményen védő, az önmegvalósítás vágyától hajtott individuummal, az úgynevezett emberi jogait hangoztató, illetve azok érvényesítését kizárólagos célnak tekintő polgárral azonosítjuk.

Az igazság szeretetén alapuló demokrácia nem a természetes vágyaitól mozgatott emberi természetben, hanem a hagyományban gyökerezik, amely hagyomány az ember természetes vágyaihoz képest transzcendens, és amely paradox módon mégis az egyetlen biztosítéka annak, hogy az Isten képére és hasonlóságára teremtett ember megfeleljen a maga, a természetes vágyak révén összhangba nem hozható emberi természetének. Bár a demokráciát eddig mindig a konvenciók, a tabuk, az intézményes tekintélyek ellenében a szabadságjogait érvényesíteni vágyó polgár vívta ki, a demokrácia mindig azért diadalmaskodott, illetve csak ott diadalmaskodott, mert és ahol — mint Nyugat-Európában — az igazság képviselőjének hagyományos arisztokratikus feladata még az arisztokratikus berendezkedés alatt lezajló polgárosodás folyamatában előzetesen az egész társadalmat áthatotta, illetve ahol — mint az Amerikai Egyesült Államokban — az arisztokratikus mentalitást szemvedélyesen tagadó puritán tartás éppen harcos kultúratagadásával a hagyomány őrzéséről gondoskodott, az igazságnak a dacos puritán öntudatban közvetetten tükröződő szeretetét a liberális szabadságvágy és az individuális érdekérvényesítés mellett ébren tartotta. Föltehető tehát, hogy ahol — mint például Kelet-Európában — máig nem gyökerezett meg a demokrácia, a demokratikus berendezkedés tartósan mindmáig nem diadalmaskodott, ott bonyolult kultúrtörténeti okokra visszavezethetően spontán módon, természetes úton sosem kapcsolódott össze egymással a liberális szabadságvágy és az igazság szeretete, ott a polgári szabadságtörekvést nem kísérte tartósan és megbízhatóan a hagyomány képviselőjének arisztokratikus feladata, hogy ott különösképpen e két tényező tudatos és módszeres egybefogására van szükség.

Még nyilvánvalóbb az arisztokratikus elv jelenléte, konstruktív szerepe a demokrácia első megvalósulási formája, őstípusa, a Periklész korabeli athéni demokrácia esetében. Ez annyira így van, hogy annak viszonyai igazában nem is a modern liberális berendezkedésre emlékeztetnek, hanem a Mediciek vezette Firenzére Leonardo, Michelangelo, Raffaello korában, a XV-XVI. század fordulóján.

Az a mecénási szerep, amelyet Periklész vállal, az a meggyőződés, hogy a színházi előadások, a tragédiákban és komédiákban érvényesülő szellemiség az állampolgári erények fejlődését szolgálják, hogy a politikai szónoklat az érdekek helyett mintegy magától értetődően az állampolgár értéktiszteletére apellál, az az elvárás, hogy a jogszolgáltatásba és a törvényhozásba egyenrangúként bevont, a részvétel anyagi feltételeiben nagyvonalúan részesített polgár a direkt érdekérvényesítés reflexéről megfeledkezzen, mind együttesen azt jelzik, hogy az antik demokrácia képviselői, az európai demokrácia alapítói mennyire fontosnak tartották az arisztokratikus elvnek a demokráciában való jelenlétét, mennyire értették, hogy a demokrácia csak az igazság szeretetére alapítható. Egyben azonban mindez azt is jelenti, hogy a liberális szabadságjogok újkori megfogalmazása híján az antik, valamint a hozzá sokban igazodó reneszánsz gondolkodás nem érti és nem is értheti — az emberi létezését ugyan értelmessé tenni nem tudó — individuális szabadságvágynak a demokrácia iránti igény általános ébrentartásában játszott szerepét, azt a tényt, hogy az igazság életbeli képviselője iránt elkötelezett arisztokratikus értelmiségi szerep mint közélet a polgári szabadságvágy akadálytalan érvényesülése érdekében csak az érdekérvényesítésre berendezkedett politika körén kívül alakíthatja ki a maga bázisát, és a politika az így kialakult értelmiségi mentalitást csak alkalmazhatja (bár a dolgok normális menete, az érdekegyeztetés igazságossága, a demokrácia szilárdsága céljából föltétlenül kell hogy alkalmazza). De ahogyan az arisztokratikus igazságszeretet közvetlen érvényesítésében az antik demokrácia korlátját látjuk, korlátoltnak kell mondanunk a liberális demokráciafelfogást is, amely az ellenkező végletbe esve tökéletesen megfeledkezik annak nélkülözhetetlenségéről, nem mutat semmiféle igényt az arisztokratikus értelmiségi szempont bevonására.

Úgy gondoljuk, hogy mára a demokrácia liberális koncepciója általában véve kimerítette a lehetőségeit, amennyiben a polgári szabadságtörekvéseknek az arisztokratikus hagyományképviseletben realizálódó igazságfedezete mára többé-kevésbé mindenhol megkopott, amennyiben a jövőben sehol sem várható a demokratikus vívmányok ontikus megalapozásának spontán teljesülése, s következésképp úgy találjuk, hogy a demokráciának mint életünk nélkülözhetetlen keretének rekonstrukcióját mielőbb végre kell hajtánunk. Nem kevesebbre van ennek érdekében szükség, mint arra, hogy az értelmiség arisztokratikus hagyományképviseletének szerepét megújítsuk, hogy a polgár elvi-eszmei föllépésre való képtelenségének belátását követően a polgár mellett, a polgártól elkülönülten, a polgári mentalitást kiegyensúlyozandó alakítsuk ki azt az értelmiségi mentalitást, amely nem kevésbé megfelel a lét, a hagyomány, a teremtés rendjének, mint a polgár mentalitása, illetve amelynek a polgári szempont mellé állítását ez a rend megköveteli. Mint az eddigiekből kitűnik, nemcsak arról van szó, hogy egy ilyen, nem polgári, arisztokratikus szerep bevezetése — amennyiben az személyes vállaláson alapul, s amennyiben a szabad személyes vállalás szellemi föltételei a polgári utópia bűvös körén kívül mindenki számára biztosítottak — a demokrácia normáival összhangban áll (egyébként, ezen szellemi föltételek megteremtése híján e fordulat végrehajtását hogyan is remélhetnénk), hanem arról is, hogy az arisztokratikus értelmiségi szerep megújítása

nélkül a jövőben nem lesz demokrácia, annak híján, az üres jogi formulák esetleges fennmaradása ellenére is a demokrácia anarchiába és zsarnokságba fullad.

Fölmerül a kérdés, hogy amikor a demokrácia liberális, polgári koncepciójának meghaladását javasoljuk, és amikor a jövőben a demokrácia eszméjének arisztokratikus értelmiségi szempontú megalapozását tartjuk kívánatosnak, nem a liberalizmussal ellentétes, de ahhoz hasonlóan egyoldalú, ideologikus: konzervatív pozíciót foglalunk-e el? Való igaz, hogy a konzervatív álláspont egy cseppet sem tekinthető a liberálisnál hitelesebbnek, a liberális és konzervatív pártok a politikában minden bizonnyal a jövőben is úgy állnak majd egymással szemben, ahogyan eddig is szemben álltak. A demokrácia ontikus megalapozására, zavarainak kiküszöbölésére vállalkozó és egyetemes érvényesíthetőségének feltételeit kidolgozni szándékozó nem polgári, a politikai küzdelmekben külön álláspontot képviselni nem akaró, hanem magát a közéletben kinyilvánító értelmiség nem "konzervatív" az úgymond létéből következően liberális polgárral szemben, mert a konzervatív politikai megnyilvánulás is polgári, mint ahogyan minden politikai megnyilatkozás az. A demokrácia ontikus és a — polgár gyakorlati érdekérvényesítésének politikai szférája fölött, a közéletben, elvi-eszmei alapon föllépő — értelmiség által kidolgozott koncepciója nem liberális vagy konzervatív, hanem hiteles, a dolgok természetének valóban megfelelő, olyan, amely ideális keretet biztosít a liberális és a konzervatív törekvések kiegyenlített megmutatkozása számára.